

Ренесансний гуманізм в Україні. – К., 2000. Марсове поле. – Кн. 2-га. (Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII – поч. XIX ст.). – К., 1989. 10. Нічик В. Києво-Могилянська академія і німецька культура. — К., 2001. 11. Нічик В. Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії. — К., 2002. 12. Макаров А. Світло українського бароко. – К., 1994. 13. Марсове поле. – Кн. 2-га. (Героїчна поезія на Україні. Друга пол. XVII – поч. XIX ст.). – К., 1989. 14. Овсійчук В.А. Майстри українського бароко. – К., 1991. 15. Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури. Парадокси еволюції //

Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст. – К., 2001. 16. Прокопович Ф. Філософські твори. У 3-х т. Т.1. – К., 1979. 17. Стратій Я.М. Філософія в Києво-Могилянській академії // Київ в історії філософії України. — К., 2000. 18. Українська література XVII ст. – К., 1987. Українська література XVIII ст. – К., 1983. 19. Ушкалов Л. Світ українського бароко. – Харків, 1994. 20. Хижняк З. На шляхах історії // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII –XVIII ст. – К. 2001. 21. Чижевський Д. Філософія на Україні. Спроба історіографії питання. Вид. 2. Ч.1. – Прага, 1926. 22. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.

УДК 130.3

Г.Ф. Карвацька

Національний університет „Львівська політехніка”

“ПРАВИЛО ЖИТТЯ У СВІТІ” М. ГОГОЛЯ: ЗНЕВІРА І ВІДЧАЙ ЯК “ДУШЕВНЕ ВБИВСТВО”

© Карвацька Г.Ф., 2004

На прикладі маловідомої гоголівської праці „Правило життя у світі” досліджується програма виховання душі як ще одна спроба розв’язання тасмниці Гоголя. Аналіз понять „любов”, „зневіра”, „відчай”, „мужність” дає змогу провести паралелі з ключовими категоріями філософії екзистенціалізму і розглядати М. Гоголя певною мірою як безпосереднього попередника цієї філософії.

Taking little known Hogol’s work “The rule of life in the world” as an example the program of soul’s education is investigated as another attempt to solve Hogol’s mysteries. The analysis of such concepts as “love”, “loss of faith”, “despair”, “courage” gives opportunity to draw parallels with dominant categories of existentialism’s philosophy and to consider M.Hogol, from some point of view, as a direct predecessor of this philosophy.

Один із найбільш загадкових російських письменників на межі XIX – XX ст. В.В. Розанов в одному із етюдів про Гоголя – „Пушкін і Гоголь” – висловив таку думку: „Не тільки в нашій, але й у всій світовій літературі він (Гоголь – Г. К) стоїть самотнім генієм, і світ його не подібний ні на який світ. Він один жив у ньому; але і нам входить в цей світ, пов’язувати його зі своїм життям і навіть судити про нього по величезній восковій картині, яка викувана чудовим майстром – це означало б піднімати на себе руку” [1, с.11]. Гоголь володіє якоюсь магічною силою притягання до себе, і дійсно, глибоке занурення у світ Гоголя не проходить безслідно....

Впродовж XIX–XX ст. склалася певна схема сприйняття Гоголя передусім як художника слова і майже не досліджується Гоголь як глибокий мислитель, як філософ. Виходячи із того, що вся творчість Гоголя – це культ індивідуального упорядкування душі, на прикладі витягнутої із забуття і недавно опублікованої праці „Правило життя у світі” зробимо спробу філософського осмислення поставлених в ній проблем.

Стрижнева ідея Гоголя: „Щоб виховати другого, ми повинні виховати спочатку себе” не просто декларується, а є життєвим кредо Гоголя.

В цій праці дається ціла програма, як виховати себе, яка звучить зараз надзвичайно актуально.

Глибоко символічним є початок праці Гоголя: „Початок, коріння і затвердження всього є любов до Бога... Любов є світло, а не темрява. У любові є Бог, а не дух темряви: де світло, там і спокій, де темрява там і баламучення” [2, с. 5].

Тут відчувається внутрішня боротьба Гоголя, його прагнення подолати сприйняття світу як такого, де панують темні, диявольські сили. Погоджуючись з оцінкою Бердяєва, що у Гоголя було виняткове по силі почуття зла, а у творчості зло виступало як початок метафізичного, внутрішнього [3, с. 65], слід відзначити, що Гоголь все життя бився над проблемою, чи може людина протистояти дияволу, боротися з ним і перемогти його. Вірогідно, що Гоголь, який блискуче знав середньовіччя, пам’ятав правило Августина Блаженного: полюби Бога і роби що хочеш.

Гоголь особливо наголошує на тому, що людина мусить жити не бездумно, а постійно роздумувати про свій обов’язок, прагнути до ясного пізнання речей, до осягнення істини. „Усе, – говорить Гоголь, – що не від Бога, то не є істинно” [2, с. 5]. Здавалось, що тут нічого нового Гоголь не проголошує, але Гоголь не був би Гоголем, коли б він не показав, як гнів, злість деформують істину, не виявив хисткості межі святості та гріховності, не торкнувся болючого питання людської зневіри та відчай.

Враховуючи те, що зневіра та відчай є хворобами сьогодення, розглянемо їх детальніше.

У всіх справах, вчинках понад все, вважає Гоголь, ми повинні остерігатися одного найсильнішого ворога нашого – зневіри. Зневіра є „спокуса духа темряви, якою нападає він на нас, знаючи, як тяжко з ним боротись людині... Зневіра породжує відчай, яке є душевне вбивство, яке найстрашніше із всіх злочинів, які творяться людиною, бо відрізають усі шляхи до спасіння, і тому більше всіх гріхів його ненавидить Бог”. Від того і у молитвах просимо кожного дня, щоб дав нам Бог серце тверезе (у автора – “трезвящееся” – Г.Ф.), бадьорий розум, світлі думки і відігнав від нас дух зневіри” [Там само].

У цьому зв’язку доречно нагадати міркування українського філософа XVIII ст. Г. Сковороди про головну мету людського життя –

“коли дух у людини веселий, думки спокійні, серце – мирне, – то все є світлим, спокійним, веселим, блаженным,” – які майже дослівно переграють з думкою М. Гоголя. Відомо, як часто Г. Сковорода говорив про тугу, “пекельну нудьгу”, про “беса унынья”, в яких він вбачав не психологічні афекти, а насамперед стани духовні, долаючи які, людина випробовує сама себе [4, с. 28].

Для Гоголя, на мій погляд, це питання постає найболючішим з багатьох причин. Перш за все мається на увазі сама форма “подання” матеріалу, який *зовнішньо* сприятливий до сентенцій, повчального тону, а *внутрішньо*, за своєю суттю, абсолютно виключає їх. Так, торкаючись питання про душевні турботи та збентеження, які подібні до зневіри, смутку, Гоголь, як належить християнину, говорить про те, що Бог посилає їх людям, щоб випробувати, наскільки вони зміцнили свій характер, або придумали щось таке, до чого не додумались раніше.

Втім, Гоголь не зупиняється на цьому. Основна його думка полягає в тому, що людина повинна подолати свої лінощі і зробити зусилля для розуміння волі Бога.

Але стрижнева проблема у досліджуваній праці Гоголя – це поєднання онтологічного питання про людське буття – земне життя та перехід у Небесне Царствіє – з аксіологічним питанням: які цінності визнаються найголовнішими. Чітко, ясно Гоголь художньо відтворює *неспокій* земного людського життя з його *тривогами*: сьогодні – з одними, завтра з іншими; *небезпеками і перешкодами*, які викликають *страх*, бо “частіше всього ми – наголошує Гоголь, – все бачимо по іншому: підгорок нам уявляється горою, малість – реальністю, усе перебільшується в наших очах” [Там само]. Причину цього страху Гоголь пояснює тим, “що все перебільшується в наших очах і лякає нас. Тому що ми очі тримаємо внизу і не хочемо підняти їх наверх. А коли б ми підняли їх на декілька хвилин наверх, то побачили би поверх всього лише Бога і світло, яке від Нього сходить, освітлює все у справжньому вигляді, і посміялися б тоді самі сліпоті своїй” [Там само].

Симптоматично, що майже в той самий час про ці негативні стани свідомості – *відчай, неспокій, тривоги, страх* як про головні екзистенціали писав сучасник Гоголя, предтеча філософії екзистенціалізму, данський філософ

Сьорен К'еркегор (1813–1855). Коротко ілюструємо цю тезу на прикладі екзистенціальної характеристики стану відчаю, який дає С. К'еркегор у своєму творі “Хвороба на смерть”. “Ніхто – пише С. К'еркегор, – не вільний від відчаю: немає нікого, у кого б глибоко всередині не було б неспокою, тривоги, дисгармонії, страху перед чимось зовнішнім, або ж страх перед самим собою”... “відчай є “духовним злом”, ... “відчай – це категорія духовна”, “відчай... є неусвідомлення людиною свого духовного призначення” [5, с. 262 – 264].

Життя, з точки зору Гоголя, – це поле битви і люди “повинні мужньо, не падаючи духом, боротись” і “чим більше небезпек, тим сильніше належить зібрати сили” для боротьби [Там само]. До дороги¹ життя потрібно готуватись задалегідь, щоб тверезо, бадьоро, весело і сміливо йти нею. “Але, – пише Гоголь, – як безумні, безтурботні, недалекозорі, ми не дивимось на кінець дороги, не отримуємо ні бадьорості, ні сил для її проходження” [Там само]. Гоголь закликає людину задуматись і подивитись на кінець дороги, а ті перешкоди, які трапляються на шляху, осмислити, як “щаблі сходження” до Бога, до світла. Душа людська, говорить Гоголь, долаючи перешкоди, стає більш загартованою, гідною, здатною вмістити більше блаженства. Навіть у хвилини смутку і відчаю, “коли все постає проти нас”, ми повинні радіти життю, мати спокійний, безжурний дух, проїнятися духовним “верховним веселиєм”. І тут Гоголь підходить до найпотаємнішого – таємниці життя. “Витерпівший (у автора: “претерпевый” – Г.К.) до кінця спасеться” – сказав Спаситель, – і тим вже відкрив нам усю таємницю життя, на яку ми навіть не хочемо подивитись, не те що зрозуміти”(у автора: “проразуметь” – Г.К.).

Ця думка набуває особливого звучання у “Вибраних місцях листування з друзями”. Гоголь, звертаючись до співвітчизників, в тому числі і до тих, “які до цих пір ще вважають життя іграшкою” закликає осягнути “хоча б почасти сувору таємницю Його і потаємну музику цієї таємниці” [6, с. 178]. Любов до Бога – це той маяк, вважає Гоголь, який освітлює людині дорогу життя і “увесь світ тоді з'явиться перед

¹ І в цій праці Гоголь звертається до свого улюбленого образу – образу дороги.

ним в іншому і в істинному вигляді: до світу вона прив'яжеться хоча б тому, що Бог розмістив її посеред світу і звелів прив'язатися до нього” [Там само]. Натхненна любов'ю до Бога людина по-іншому оцінить і земну любов.²

Якою чистою і прекрасною б не була земна любов, з точки зору Гоголя, – це лише один із видимих і недостатніх знаків безмежної Божої любові, це лише іскри від неї.

В. Розанову належить глибока думка про те, що Гоголю притаманна надзвичайна особливість розглядати всі явища і предмети “не в їхній реальності, а в *їхній межі*” [1, с.13].

Тому і в своїй творчості, і у своєму особистому житті Гоголь рвався у недосяжну височінь, як метелик летів на вогонь, розуміючи-нерозуміючи, що він приречений долею в цій реальності обпалити свої крильця. Як сказав В. Розанов: “Гоголь *погасив свій геній*” [1, с. 12].

Але в пам'яті людства Гоголь залишається борцем. “Перш ніж подолати вічне зло у зовнішньому світі, – пише Д.С. Мережковський, – Гоголь мусив подолати його в собі самому як людина. Він це зрозумів і справді переніс боротьбу зі своєї творчості у своє життя; у боротьбі цій побачив він не лише своє художнє покликання, а й “справу життя”, “душевну справу” [7, с. 315].

* * *

М. Гоголь ніколи не жив на поверхні життя, він до останнього подиху свого життя прагнув шукати глибин і своїми пошуками щедро ділився з людьми.

Звідки ця сила духу у Гоголя? Яка таємниця прихована у його душі?

Унікальну спробу розшифрування “душі Гоголя” на початку ХХ ст. намагався зробити один з найбільш утаємничених російських поетів В. Хлебніков.

Наведу повністю “Рівняння душі Гоголя”, враховуючи, як рідкісність цього матеріалу, так і те, що комусь може це послугувати стимулом і поштовхом для роздумів.

Рівняння душі Гоголя

19 березня 1809 року народився Гоголь . Через 2¹³ днів = 1892 наступив 1831 рік, а саме

² Роздуми Гоголя про земну любов (включаючи кохання) заслуговують на особливу увагу, враховуючи, що, на мій погляд, стосовно Гоголя існує певне «табу» на цю проблему.

22 серпня 1831 року, коли життя Гоголя забило відважним ключем молодості, і Гоголь, добиваючись зустрічі з Пушкіним, написав йому довгого листа братерського запалу і отримав від нього відповідь. У той самий час він написав радісні Вечори, де ясна весна України, її русалки, язичницькі веселі очі ховаються за кожним рядком московського набору.

Це соняшник його “я”, який був повернутий до життя, життя й любові.

А втім, через 3^8+3^8 настала суцільна пляма 1845 року, а саме 1 березня 1845, тобто дні, коли Гоголь (24 лютого 1845 року) вирішив жити “не для слави” і не для чогось, що робиться, але в його світле ім’я, і не заради веселощів для людей, а для розради.

Гоголь як соняшник, повернувся до Господа всіма листками душі, відвернувся від дзвону поцілунків і лепету русалочної мови “малоросійких повістей”. Господь суворий і святий замінив у його душі грішну русалку, коли трійка у рівнянні часу замінила двійку. Двійка в основі давала повісті, де плескались русалки, а трійка – думки про Бога, світових сутінках за я.

Назвемо день його народження походом до Сибіру – здобуванням дружиною Єрмака Іскера. (Пов’яжемо “я” Гоголя з ім’ям Єрмака).

Через $3^{10}-3^{10}$ після того, як була взята Іскера, пішов зворотний рух – битва у Мукдені. І Єрмака змінив Куропаткін.

Поворот до Бога був Мукденом у житті Гоголя, а його благочестя було відступом від народження, відданням областей я жезлу смерті або подвигом Куропаткіна. Або воля до Бога

відноситься до волі і життя як -1 до $+1$, а Бог Гоголя буття до народження і приступ набожності, – зворотний рух із життя у світ до народження, або життя і набожність – зворотні взаємно ходи життя ... [7, с. 272–273]

На цьому запис у записній книжці В. Хлебнікова обривається і є глибока символіка у цих крапках.

Як і творчість геніального Гоголя, яка у різні часи розкриває потенційні внутрішньо закладені ідеї, те унікальне, що міг сказати людям саме цей і лише цей митець, так і особистість Гоголя, “рівняння душі Гоголя” поступово будуть відкриватися перед тими, хто прагне причаститися до духовних глибин”.

1. Розанов В.В. Два этюда о Гоголе. Сочинения. – Л., 1990.
2. Гоголь Н.В. Правило життя в мире // Лит. газета. – 1990 – № 17.
3. Див.: Бердяев Н.А. Гоголь в русской революции // Философия творчества, культуры и искусства. – М., 1994.
4. Див.: Сігов К.Б. Гра та «Веселие сердечное» у філософській антропології Г.С. Сковороди // Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали: Зб. наук. праць. – К., 1992.
5. К’еркегор С. Страх и трепет. – М., 1998.
6. Мережковський Д.С. У тихому болоті (“Гоголь і чорт”) (Дослідження) // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
7. Хлебников В. Стихи, проза, статті, записная книжка, письма, дневник // Собрание произведений Велимира Хлебникова. – Л., 1933.